

קדיש כהלכה ~ מז"מ בענייני קדיש

מאמר קדיש כהלכה ובו ח' סימנים:

[*] פתחא זעירא בענין הזמן והענין דקדיש;

[א] במעלת ה'קדיש' כי נורא הוא;

[ב] אמירת קדיש על ידי כמה בנ"א יחד;

[ג] ביאור ג' השיטות עד היכן עונים איש"ר;

[ד] כמה אמנים צריך לענות בקדיש;

[ה] אמן חטופה ואמן יתומה בקדיש;

[ו] טעם עניית 'ברוך הוא' ואמן הא' בקדיש;

[ז] הכוונה ב'אמן' בקדיש ובברכות;

[ח] פירוש עניית אמן ואיש"ר בכל כוחו;

קדיש כהלכה ~ מז"מ בענייני קדיש

[*] "פיתחא זעירא"

- א. איתא בטור שתחיית המתים עתידה להיות בפסח, ולכן מפטירים בשחזמה"ז פסח בפרשת 'העצמות היבשות' שביחזקאל. ומלחמת גוג ומגוג עתידה להיות בתשרי, ולכן מפטירים בסוכות במלחמת גוג ומגוג ביחזקאל ובזכריה.
- ב. אחז"ל במכילתא דפרשת בא, והו"ד בפרש"י עהת"ז בפרשת בא: 'היה רבי מתיא בן חרש דורש: (יחזקאל ט"ז): 'ואעבור ואראך והנה עתך עת דודים' הגיע זמן שבועה שנשבע הקב"ה לאברהם שיגאל את בניו, ולא היה בידם מצוות שיעסקו בהם כדי שיגאלו, שנאמר 'ואת ערום ועריה' ערום מן המצוות, נתן להם הקב"ה שתי מצוות, דם פסח ודם מילה, שיתעסקו בהם כדי שיגאלו, שנאמר 'ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך' ואומר 'גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור אין מים בו', לכך הקדים הכתוב לקיחתו של פסח מצרים לשהיטתו ארבעה ימים, שאין נוטלין שכר אלא על ידי מעשה.
- ג. וכבר תמהו שם במכילתא גופא: "רבי אלעזר הקפר ברבי אומר: וכי לא היה בידם של ישראל ארבע מצוות שאין כל העולם כדאי בהם?! שלא נחשדו על העריות, ולא על לשון הרע, ולא שינו את שמם, ולא שינו את לשונם" דהיינו הרי יש לתמוה הא על המצריים נאמר בהם 'אשר בשר חמורים בשרם, וזרמת סוסים זרמתם' שעניינו שיא הבהמיות והניגוד לכל הנהגת קדושה וצניעות, שלכן נקראים נמי 'ערוות הארץ' ועם כל זה כל ישראל שהיו בתוכם, ונהיו כמעט לחלק מהם כמאה"כ או הניסה א' לבא לקחת לו גוי מקרב גוי' ואחז"ל כעובר במעי בהמה, מז"מ נשמרו מכל רע, והוא דבר נפלא ונורא שאלולא מקרא כתוב א"א להעלות היתכנותו

- על הדעת בכלל [ואחז"ל אחת הייתה בשוגג, ופרסמה הכתוב], ונשמרו בקדושתם הנוראה כמו שהעיד עליהם הקב"ה וחתם שמו על קדושתם משפחת הראובני הגדי וכו' נתן ה' בתחילת שמם וי' בסוף שמם, לומר שכולם שמורים בקדושה המה קודש להשם, ועוד אחז"ל שלא שינו שמם ולשונם, ועוד אחז"ל שכשראו ישראל שהצרות מתגברות כרתו ברית זה עם זה לעשות חסד זה עם זה, שעי"ז יתגלגלו רחמי שמיים עליהם, וע"כ העיד הכתוב שבזכות זה נגאלו, כנרמז בקרא: 'נחית 'בחסדך' עם זו גאלת'. ועוד איתא בחז"ל שעוד במצריים היו יושבים אגודות ועוסקים בתורה בשבתות, לאחר שמרע"ה שידל את פרעה לתת להם יום אחד חופשי כדי שעבודתם בשאר הימים תהיה יותר יעילה, והסכים פרעה לכך, ואז בירר לו מרע"ה את יום השבת לחלקו, והיו עוסקים בתורה במה שהיה מקובל בידם מיישובות שם ועבר והאבות הקדושים והשבטים, חוץ ממה ששבט לוי עסקו בתורה כל ימות השבוע, שלא היה עליהם עולם מלכות כלל.
- ד. וא"כ יש לתמוה טובא, על כך לישנא דקאמר רבי מתיא בן חרש "שלא היו בידם מצוות", ואולי יש להעמיס ולדחוק שהיה חסר להם עוד שתי מצוות למלאות סאת זכויותיהם, בשביל להיגאל ואת זה השלים להם, אבל לכאורה זהו דוחק גדול וצ"ב.
 - ה. ונראה בזה, שאין הכוונה שהיו חסרים להם זכויות לגאולה גופא, אלא שהיה חסר להם 'מצוות להתעסק בהם בשעת הגאולה' כיון שאז צריך להתקיים: "ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה – אני ולא מלאך ולא שרף וכו' ובכל אלוהי מצרים אעשה שפטים אני השם" – ואינו מן

קדיש כהלכה ~ מו"מ בענייני קדיש

לכאב מילה, ופחד הזאה על המזוזות מדם אלוהי אדוניהם שבכל רגע יראו ופחדו, ועכ"ז התחזקו באומנת אומן בהשי"ת שישמרם מרודפיהם ורודיהם המצריים.

ח. אמר הכתוב: "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, ועוד אמר הכתוב "לא יאמר וגו' אשר העלה את ישראל ממצרים, כי אם חי השם אשר העלה את ישראל מכל הארצות" כי הניסים דלע"ל יהיו גדולים משל יצי"מ, [וגם בלי שום רגש, כבר רואים בגלוי ובחוש ניסי השי"ת עלינו באופן גלוי ונורא בכל מקום, וכאן בארץ הקודש ביותר מכל העולם] ועכ"ז ניכר מזמן לזמן שיש כביכול הסתר פנים בהזיקות שהיו אצל בני גדולים וקטנים, ולא יהיו עוד לעולם וצ"ב הענין בזה, ונראה כי עלינו להיות טרודים במצוות השי"ת ועסק תורתו יומם וליילה, כדי להתיש כוח המקטר' ולעורר רחמים וחסדים תמידיים ממש. שזוהי מעלת 'עסוקים במצוות בשביל שיגאלו' הנזכר לעיל, ונראה שזהו המפתח הנכון להתמדת הניסים ושלימותם עד שנזכה לשלמות שתהיה במהרה בימינו, במלחמת גוג ומגוג, שהוא הזמן שנועד ל"והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני עמים רבים" וזו בעצם מטרת הבריאה להגיע לשעה הזו, ועל זה אנו מתפללים בתפילת הקדיש מעת החורבן הראשון ועד היום בכל יום ויום, שאכן תקיים המטרה הזו ללא כל הפרעות ח"ו רק יתגדל ויתקדש שם שמים בכל העולם ויכירו ויידעו כל יושבי תבל כי לו ית"ש תכרע כל ברך תשבע כל לשון.

ט. והנה ברור כי כמה וכמה דרגות יש היאך תקיים המטרה הקדושה הזו, שתלוי במעשינו תורתנו ותפילותינו ושאר תיקוני המעשים

המידה שיהיו ישראל עוסקים באותה השעה בדברי הבל ובטלה, כי בעת הגילויים הגדולים הללו, התעוררו דינים קשים ועצומים על כל צרי השם ועמו, וכשמידת הדין מתעוררת צריך לדאוג מראש שלא תתעורר ח"ו על עם הקודש, וכמו שהיה על הים שאמרה מה"ד לפני הקב"ה מה נשתנו אלו מאלו, הללו עובדי ע"ז והללו וכו' - ולזה נתחכם אבינו שבשמים בחסדיו וטובותיו על עם קרובו, שיהיו עסוקים באותה שעה במצוותיו ביגיעה ומאמץ, להתיש כוחו של מקטר' וחיילותיו, שלא יוכל אז לקטר' וממילא תוכל הגאולה להתחיל, וכיון שכבר התחילו סדרי קדוש השם על עם קדשו וקרובו, לא בקל תפסק הנהגה הזו מהם ח"ו, שהרי זו מטרת וייעוד הבריאה לגלות אהבתו לעמו ישראל ולהראות מעלתם על כל האומות, ע"ד "ונפלינו אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה", ומו"מ צריך שיהיו המוח באותה השעה "טרודים ועסוקים מאד מאד במצוות השי"ת" וכמשנת"ב.

י. זומש"א רבי מתיא בן חרש "שלא היו בידם מצוות שיתעסקו בהם בשביל שיגאלו, ולכן ניתנו להם מצוות אלו דמילה ופסח, שבהם עסקו והתייגעו כל ישראל בזמן הניסים והנפלאות שעשה להם השי"ת במצרים, והשפטים והמכות שהכה אז את המצרים ואלוהיהם. שרבים היו סמוך ונראה למעשה המילה, ותוך כדי זה היה עליהם ליתן הדם על המזוזות והמשקוף, ולאכול את קרבן הפסח על מצות ומרורים, ולא שייך היה אז שיתעורר איזה מקטר' על עם הקודש.

יא. משא"כ בקרי"ס, שכבר לא היו כ"כ עסוקים וטרודים כולם במצוות, שאף שהלכו אחריו במדבר בארץ לא זרועה, מ"מ אינו דומה

קדיש כהלכה ~ מז"מ בענייני קדיש

מתפרש בעו"ה כפירוש הפשוט דהכל קאי רק על מקדש ראשון בלבד, בגאולת מרע"ה, וכיון שב' הפירושים יכולים להיכלל בדברי המקרא, לא מחוייב שיודיע הקב"ה לנביא שחזר בו מן הנבואה הטובה, ורק כשאין דרך לפרש הנבואה עפ"י הפסק החדש שפסקו בשמים לטובה, או אז מודיעים לנביא, מן השמים שחזרו מהנבואה לרעה ונהפכה לטובה, ואע"פ שהוקשה הדבר על יונה מאד שיאמרו נביא שקר הוא, וע"כ חרה לו מאד כמבואר בקראי, הלא זה הדבר וגו' ואעפ"כ נענה רק, איך לא אחוס על נינוה, אבל תשובה על עצם הדבר מדוע לא הודיעוהו שהתבטלה הנבואה לא קיבל, כי לא שאל להשי"ת על כך, איך מתפרש המקרא שנאמר לו, ולכן התייגעו חכמי הש"ס ליישב נבואתו עם מה שקרה בפועל, והסבירו שהכוונה בנבואה היא: שנינווה נהפכת מרעה לטובה, ואילו היה מפרש מעיקרא כן ברור שלא שבו מדרכם, רק בגלל שאמר לפי הכוונה הראשונה שבו, ומ"מ הייתה יכולה להתקיים הנבואה בפירושה השני שנהפכת מרעה לטובה, ולא מחוייב שיודיעוהו ליונה על שינוי זה, כי עליו להתייגע וליישב דברי נבואתו הקדושה, עם מה שקרה בפועל, אבל אאע"ה ששאל לאחר העקידה דבר זה וביקש שיפרש לו דבר זה הוא ית"ש או אז אכן נענה ופירש לו הקב"ה כי יש ב' פירושים הנכללים במאמר הראשון וממילא דבריו הראשונים קיימים, וכמשי"כ: אמר אאע"ה לפני הקב"ה רבש"ע רבש"ע אפרש שיחתי לפניך, מתחילה אמרת לי והעלהו לעולה [היינו: יודע אני שכוונתך הייתה לשחטו כפשוטו, שלכן הלכתי לשחטו – והבנת הנביא היא דבר השם, ול"ש בעולם שיטעה

והמידות, ואפשר שזה נרמז במאחז"ל עה"פ בישיעיהו "חדשות מאיתי תצא" ואחז"ל בילקוט 'חידוש תורה מאתי יצא לע"ל' והוא תמוה דהא לא תהא תורה אחרת מאת הבורא ית"ש ח"ו, ומה שייך חידוש בתורה לע"ל? רק ילפ"ר שיש כו"כ אופנים ופירושים למקראות נבואות הגאולה, ואיזה יהיה הפירוש בפועל, זה תלוי במעשינו, בתורתנו, ובדרגת תפילותינו, ולכן א"א לגלות ולקבוע איזה פירוש הוא עיקר לפסוקים הללו, כי דבר זה משתנה ותלוי במעשינו וכנ"ל, והנה כתב הרמב"ם ז"ל שדבר זה אינו ידוע פירוש המדוייק וסדר המקראות עד שיהיה בפועל, ולהנ"ל הטעם הוא כמשנת"ב שמשנתה פירושם הנבחר למעשה, לפי מעשינו, וזהו חידוש תורה מאתי תצא, שיתגלה הפירוש הנכון הכל לפי מה שבפועל היה – הכל יתגלה שנרמז ונאמר בפסוקים לחד פירושיא.

י. ועל דרך 'עוד ארבעים יום נינווה נהפכת' – שזה תלוי הפירוש, אם לא ישובו נהפכת כפשוטו, כמהפכת סדום ועמורה אדמה ועבויים אשר הפך השם באפו ובחמתו, ואם ישובו – יתפרש 'נינווה נהפכת' – מרעה לטובה' כדאמרינן בסנהדרין, והיינו שפירוש הפסוק משתנה לפי המעשים, ובברכות איתא ראויים היו ישראל שייעשו להם ניסים בימי עזרא כדרך שנעשו להם ניסים בימי מרע"ה, אלא שגם החטא, ובזוה"ק שהכוונה היא מה שנשא נשים נכריות, ויש לתמוה שהרי נבואה לטובה אינה חוזרת ריקם, ואיך יתכן שגם החטא שלא תתקיים הנבואה לטובה ח"ו? יא. ונראה שהכוונה היא שיש ב' אופנים לפירוש המקרא הזה, ואילו לא חטאו היה מתפרש כעניין הראשון גם על בית שני, ולאחר שחטאו

קדיש כהלכה ~ מז"מ בענייני קדיש

ולחוות את המעלה העצומה הזו של הזיהתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני עמים רבים שזהו השיא והמטרה של הבריאה כולה והגעתה לשלמות הנרצית, מתוך רחמים וחסדים טובים ומגולים, ללא שום מכשול ותקלה ח"ו וללא נזק לשום בר ישראל, כאמור שהרבה דרגות יש בכל גילוי ונס, כמה שיכול להתגלות בו כוחו ית"ש יותר ויותר בגלוי.

יד. עאכו"כ שהוא דבר בעתו לפרסם דברי תורה בענין התפילה שהתייחדה לענין הזה ממש, שהיא תפילת הקדיש כאמור, ונקווה שיביא קונטרס קטן זה על ענייני הקדיש, תועלת עכ"פ לכמה עבדי השם ונזכה שאכן יתגדל ויתקדש שמיא רבא בחייכון וביומיכון ובחיי דכל בית ישראל בעגלא ובזמן קריב אכי"ר.

יין תשפ"א פ"ק פ"ה ע"פ ק"י ופ"מ ת"א

פרק ג'

ביאור השיטות עד היכן עונים איש"ר

א. ננסה ללקט אורות מדברי רבותינו הפוסקים שמדבריהם אנו חיים, דבר דבור על אופן הגם כי דברים אלו נשגבים הם מאד מאד, הנה הב"י בסימן נ"ו מביא את דברי רבנו דוד אבודרהם, רס"ג, רש"י, רא"ש ורמב"ם שעונים איש"ר רק עד 'עלמיא', ומקשה ע"כ מהמדרש 'רבי המא אשכחיה לאליהו הנביא זל"ט עם ד' אלפי גמלים טעונים אף וחימה, ושאלו למי אלו? ענה לו אלה"ג שזה עונשים קשים עבור המדברים בין קדיש לברכו, ובין ברכה לברכה, בין פרק לפרק, ובין יהא שמיא רבא ליתברך' ע"כ דברי המדרש. והיינו בין הפרקים ובין ברכות קר"ש, ובדומה להם בין איש"ר ליתברך, ומכאן מזכיר

הנביא ח"ו בהבנת נבואתו, שאילו כן לא מסתברא כלל, שתהא מ"ע לשמוע לקול הנביא] ואח"כ אמרת לי אל תשלח ירך אל הנער?! א"ל הקב"ה מוצא שפתי לא אשנה, מתחילה 'העלהו' אמרתי לך, 'אסקתיה אחתיה'. כלומר אף ששיניתי את הציווי מ"מ כיון שציווי השני יכול להיכלל בתוך לשון הציווי הראשון נמי, לכן אי"צ להודיע לנביא כלום, ועליו לעמוד ככל חכמי התורה"ק וללמוד דברי נבואתו עם המציאות שנהייתה ולהתעמק להבין איך זה מסתדר, ומ"מ אתה אאע"ה שאתה שואל הפירוש, אענה ואפרש לך ולכן הסביר לו השי"ת את כל הענין הזה, שיתכנו ב' פירושים בדיבור אחד, ואז לא מודעינן לנביא שחזר בו השי"ת מהרעה שנכללה בנבואה הראשונה, אלא רק כשלא יכול להיכלל תיבות הגזירה האחרונה בתוך דיבור הראשון, וזוהי חזרה גמורה, אז מודעינן לכולי נביאי מן שמיא שחזר בו השי"ת מרעה לטובה, שו"מ כ"ז בתו"ד "דרך השם" בחלק הנבואה שכתב כן בתוה"ד ודו"ק].

יב. ונראה שמה שהוצרך ליתן להם דם פסח ודם מילה, זה היה רק קודם שניתנה תוה"ק, שהיו צריכים למצוות שיתעסקו בהם דייקא כמצווה ועושה, אבל לאחר שניתנה תוה"ק כבר יש בה די לעסק התמידי יו"ל לא ישבותו, לכאו"א מישראל לגלות ולמצוא את כל חלקו בתוה"ק.

יג. והנה ניסן הוא זמן "העבודה" כאמור בקרא "ועבדתם את העבודה בחודש הזה" ומה שנשאר לנו כיום מעמוד העבודה – הוא כוח התפילה דמיתקריא נמי עבודה, כדכתיב ולעבדו בכל לבבכם, ואחז"ל שזוהי התפילה, וממילא בודאי שהוא הזמן המסוגל להתפלל על עיקר העיקרים הזה שנזכה בימינו לראות

קדיש כהלכה ~ מז"מ בענייני קדיש

ישראל יעריצו" וסמיך ליה "וידעו תועי רוח בינה", ובו ט"ז תיבות, הרי ק"ז, וברכה ראשונה יש בה מ"ב תיבות וכו' – וכן על כל ברכה וברכה והוא מרבנו הרוקח.

ד. וז"ל הרוקח ז"ל: "יתגדל יהא יתברך – אלו ג' יודי"ן, שם אחד בשם המפורש, שם ויסע, והוא יוצא נמי מפסוקי יברכך יאר ישא, לפיכך כל המדבר בקדיש בין אותן ג' יודי"ן עושק את השם" עכ"ל.

ה. והנה הב"י מצדד שאולי אי"צ לומר תיבת יתברך אלא לכוון לה בשתיקה, אבל מוסיף שמסתברא גם לאומרה, [ועל נקודה זו פליג הגר"א בביאורו, ראה להלן אות ח'].

ו. וב'רבנו בחיי בפרשת שמות [סופ"ב], עה"פ "ותעל שועתם אל האלוקים" הביא טעם אחר בדבר וז"ל: "וע"ד הקבלה יתכן לפרש כי נרמז כאן ענין התפלה ומתוך הצרה וגודל השעבוד כיוונו ... לרמוז על תפארת ישראל, כי שם יצעקו בני ישראל ושם יתפללו בשאלת צרכיהם ... בקדיש אמן יהא שמייה רבא מברך, ואנו אומרים לעלם לעלמי עלמיא יתברך הזכיר ה' עולמות כנגד ה' ספירות שמשם ולמעלה [כח"ב חו"ג], וצריך הוא לחבר מילת עלמיא ליתברך ואין להפסיק בהם כלל כשם שאין להפסיק הכתר מאין סוף, שמע נא ואתה דע לך" עכ"ל, והביאו ערוך השולחן [ג"ו, ד], ופשטות הלשון היינו על כאו"א שיאמר תיבת יתברך בעמוד לתיבת עלמיא'.

ז. עוד הביא הב"י מרבו המהר"י אבנהב שיש שהחמירו יותר מזה, לומר כל יחיד הכל עד דאמירן בעלמא, ופירשו שדבר זה נרמז בלשון מאחז"ל 'כל העונה איש"ר בכל כוחו מקרעין לו גזר דינו' שמרמז על כך שהעונה איש"ר יש לו לומר כ"ח תיבות מ"יהא שמייה רבא' עד דאמירן בעלמא, ולדעה הראשונה יהא הרמז על כ"ח אותיות שיש מ"יהא עד עלמיא, ולפי"ז אין מחוייב לומר אמן אחר דאמירן

הב"י שיש להסמיך יתברך לעלמיא.

ב. לאחר מכן מביא הב"י את תשובת רבנו יוסף גיקטליא נ"ע [ה"ה המקובל הקדוש הקדמון בעמח"ס שערי אורה] שכתב כי איסור המור הוא להפסיק בין עלמיא ליתברך, ופוסק כן בשו"ע [ג"ו, ג'].

ג. וז"ל דבריו על פי מה שכתב רבינו הרוקח כי יש שם קדוש השייך לקדיש שהוא ג"פ האות י [י"י"י] וע"י אמירת הקדיש ברציפות מושפע שפע נורא ועצום משם קדוש זה על אומר הקדיש והשומעים, לפי שבקדיש יש ג' קטעים המתחילים באות י [יתגדל וכו' יהא שמייה רבא וכו' יתברך וכו'], וע"י אמירת הקדיש מתייחדים, ולכאזרא צ"ל דפירש הב"י דהיינו ע"י דיבור של עניית איש"ר בדווקא, שבזה מתחברים ג' הקטעים יחדיו, שעונה אמן על יתגדל ויתקדש בעגלא ובזמן קריב, שהיא בקשה הראשונה של הקדיש המתחלת באות יו"ד, ומסמיך ואומר את הקטע השני של יהא שמייה רבא מברך וכו' שהוא הקטע השני של הקדיש המתחיל באות יו"ד, ותיכף מתחיל גם את הקטע השלישי של הקדיש המתחיל באות יו"ד כשאומר יתברך [וישתבח ויתפאר וכו' עם וי"ז בהתחלה בהקפדה כפי שכתבו שם ולא נחשב שמתחילים ביו"ד], ויש לדעת כי רבנו הרוקח נחשב הרבה אצל רבנו הטור וממנו מעתיק את מנין האותיות והתיבות של ברכות שמו"ע, וכמש"כ בתחילת סימן קי"ג: " לשון אחי ה"ר יחיאל ז"ל: דורשי רשומות הם חסידי אשכנז אשר היו שוקלין וסופרין מספר מנין תיבות התפילות והברכות וכנגד מה נתקנו, אמרו שבג' ברכות הראשונות יש ק"ז תיבות, לפי שיסודן ממוזמור "הבו לה בני אלים" וכו' צ"א תיבות, ומן הפסוק "כי בראתו ילדיו" כדאיתא בפרק ב דמגילה: מה ראו לומר בינה אחר קדושת השם? דכתיב: "כי בראתו ילדיו" וגו' עד "והקדישו את קדוש יעקב ואת אלוקי

קדיש כהלכה ~ מז"מ בענייני קדיש

עד יתברך בכוונה מאשר לומר עד דאמירן בעלמא במרוצה.

יא. וכיון שלכו"ע צריך – או לומר בעצמו עד דאמירן בעלמא, או להקשיב לש"ץ עד דאמירן בעלמא, מה נאמר ומה נדבר על המחסרים שמיעת עיקר הקדיש מישראל, דהיינו החזנים שאינם משמיעים מ'יתברך וישתבח' לכל הקהל, בשעה שהקהל בכלל לא אומרים את זה לבד, ואינם יודעים גודל חשיבות הדבר, [שאי"ז רק ענין ה' אמנים בחצי קדיש הראשון שנצרך לדעת רבינו האריז"ל עפ"י סוד שגם ע"כ הזהירו רבותינו], אלא שחסר לכל הקהל גם חלק עיקרי ב'קדיש' שנצרך ומעכב לכו"ע והוא אמירת או שמיעת הקדיש גופיה עד לאחר דאמירן בעלמא. [שאפילו לדעת רבנו הרוקח ז"ל, שאי"צ ה' אמנים בחצי הקדיש אלא רק בקדיש שלם, מ"מ שמיעת כל תיבה ואות מהקדיש חובה היא ונורא עניינו עד מאד עי"ש הפלגות מנוראות רמזיו וכוונותיו], ממילא המחסר מהציבור כל זה מחסר טובה הרבה מישראל ומהעולם כולו, לכן יש לעורר על כך הרבה להרגיל כל החזנים בכל המקומות להתחיל יתברך וישתבח רק לאחר ששקטו קולות הקהל של איש"ר לגמרי לגמרי, ואולי גם מטעם זה הזהיר ע"כ גם המ"ב ביותר בסימן קכ"ד, ס"ק ל"ז – כדי שישמעו הכל את כל הקדיש ועי"ז יושפע שפע טובה לכל ישראל, וזה מקרב את הגאולה השלמה כדאמר רבי יוסי בגמרא ברכות [ג.]. בשם אליהו הנביא זל"ט.

יב. [ברכות ג.]. "תניא א"ר יוסי פעם אחת הייתי מהלך בדרך ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל, בא אליהו זכור לטוב והמתין לי על הפתח עד שסיימתי תפילתי, לאחר שסיימתי תפילתי אמר לי שלום עליך רבי ואמרתי לו שלום עליך רבי ומורי, ואמר לי בני מפני מה נכנסת לחורבה זו, א"ל להתפלל, וכו', ואמר לי בני מה קול שמעת בחורבה זו,

בעלמא, שהרי אמר כבר את הבקשה עצמה בעצמו היחיד ולא יצא מש"ץ עי"ש.

ה. אבל הגר"א ז"ל בביאורו חולק ומבאר באורך שאע"פ שעצם הדברים אין בהם פקפוק, מ"מ חלק בעי בדיבור, וחלק בעי בשמיעה, וכמו שיתגדל וכו' אין צריך לאמרו בעצמו אלא שומעו מהחזן, כך ג"כ יתברך אי"צ לאמרו בעצמו רק לשומעו מהחזן, ואזהרת המדרש היא שלא יפסיק בדיבור ביניהם, עוד טוען הגר"א שמהמדרש שהביא הב"י מוכח כן, שהרי השווה את ההפסק בין איש"ר ל'יתברך', כמו ההפסק בין הפרקים, או בין הברכות או בין קדיש לברכו, שבכל אלו אין חיוב להסמיך הדיבור, אלא לאסור את הדיבור, וההדיוטות רגילין להפסיק בהם לאחר שענו, במקום להקשיב לדברי הש"ץ עי"ש.

ט. והנה בשער הכוונות [שער הכוונות ענין הקדיש ד"ה 'הנה בחייכוך'], מבוארת דעת רבנו האריז"ל לענות כל אחד עד לאחר דאמירן בעלמא, [וימתין ש"ץ מלהגיע ל'ברוך הוא' עד לאחר סיום הקהל דאמירן בעלמא כמו שיתבאר בס"ד בסימן הבא], וכ"כ בכף החיים [נ"ו, ס"ק כ"ט, ל"ג] שהנוהגים כדעת האריז"ל, עליהם לומר לעולם איש"ר עד דאמירן בעלמא.

י. ובשועה"ר הביא את כל הדעות, אם לענות עד עלמאי, עד יתברך, או עד דאמירן בעלמא, ומבאר שהמדרש שהביא הב"י יכול להתפרש לפי כל אחת מהדעות, עד עלמאי [וכנ"ל מבהגר"א], עד יתברך [כנ"ל ממשמעות רבנו בחיי], ועד דאמירן בעלמא [כדעה שהביא מהר"י אבוהב הו"ד בב"י, והיא דעת האריז"ל] ולא מכריע בין השיטות, ומ"מ מסיים שהמנהג הוא לומר עד יתברך ולא יותר, ומנהג יפה הוא לפי שכשהש"ץ אומר במהירות, יצטרך הוא למהר יותר כדי לענות אמן אחריו, והמהירות מבטלת את הכוונה לכן מוטב לשמוע, ושכן נוהגים עכ"ד, וזה מומג"א שכתב שעדיף לומר

קדיש כהלכה ~ מז"מ בענייני קדיש

כל היתומים ביחד קדיש דרבנן עכ"פ, אע"פ שדעתם כגאוני אשכנז שדנו על קדימות בקדיש, מטעם שאין מקום לשניים לומר קדיש, מז"מ בשעה"ד וליכא ברכה לבטלה, סברו דיש בזה תיקון מעט עכ"פ במה שמקדשים שמו ית"ש בקו"ר ברבים, וה"נ עד"ז אף שכאן אורמו בלחש, מז"מ הך מילתא דלא נתקן לאומרו אלא הש"ץ ניתן להידחות בשעת הדחק, ועכ"פ מעט תיקון יש בזה ודו"ק.

ולענין אמירת תיבת 'יתברך' כשעומד במקום שאסור להפסיק בו, כגון בברכות קר"ש וכדו' בכח"ג, כתב המ"ב [נ"ו, ס"ק ט"ו] שלא יאמר תיבת 'יתברך' במקום שאסור להפסיק שמה הלכה ברוב הראשונים שאין אומרים 'יתברך' וכש"כ ההמשך. אבל בשועה"ר כתב לענות גם במקום שאסור להפסיק, מז"מ תיבת 'יתברך' יאמרנה, כמבואר בשו"ע סעיף ג': שהעונים עד לעלמי עלמיא טועים הם, כי אסור להפריד בין עלמיא ל'יתברך'.

וכ"ה בכח"ח וכתב שכ"כ נמי בא"ח, שכשיש פלוגתא בין הפשטנים הקבלה תכריע, אבל הנוהגים כהגר"א ז"ל בכל ענין עונים עד עלמיא, לפי שהוא ז"ל הכריע שגם לפי הקבלה יש לענות רק עד עלמיא, והשאר הוא בשמיעה, ומה שאסור להפסיק חיינו בדיבור אחר, אבל זה בשמיעה וזה בדיבור וזה בשמיעה שוב – כך הוא הראוי והמובחר, וכמו שהאריך בביאור הגר"א לבאר זה היטב, שעד איש"ר בשמיעה, ואח"כ באמירה עד עלמיא, ומיתברך והלאה חיובו הוא בשמיעה ועניות אמן.

אלו ואלו עליהם להיזהר מדיבורים בקדיש אפילו של תורה ותפילה, וכש"כ מילי דעלמא שלא יפרידו חלילה וחס את השם הקדוש הנ"ל, והוא סכנה של קיצוץ רח"ל, לכן הזהיר ע"כ אלה"נ זל"ט כ"כ.

והנה בספר וזי העמודים [הו"ד בכמה פוסקים]

ואמרתי לו שמעתי בת קול שמנהמת כיונה ואומרת אוי לבנים שבעונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבין האומות, ואמר לי חייך וחיי ראשך לא שעה זו בלבד אומרת כך אלא בכל יום ויום שלש פעמים אומרת כך, ולא זו בלבד אלא בשעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין יהא שמיח הגדול מבורך הקב"ה מנענע ראשו ואומר אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך מה לו לאב שהגלה את בניו ואוי להם לבנים שגלו מעל שולחן אביהם".

ובספר 'ערוך השולחן' ועוד, מייעצים שגם הנוהג שלא לומר עד דאמירן בעלמא, מז"מ אם רואה שהש"ץ ממהר וא"א לשמוע ממנו כל תיבה מיתברך עד דאמירן בעלמא, כי לא נזהר להתחיל רק לאחר שסיימו הקהל לענות את כל האיט"ר, יראה לומר את כל ה'יתברך וישתבח' עד דאמירן בעלמא בעצמו, לצאת לכהפח"ו את השיטה השלישית שהיחיד בעצמו אומר הכל ויש לעורר ע"כ.

שו"ר שמקורו קדוש כבר במעשה רב, דז"ל ה'מעשה רב' בסימן נ"ה "ואם מגיע לעלמיא" והש"ץ כבר אמר איזה תיבות מ'יתברך' ולהלן, אומר יתברך וכולי, עד שמגיע למקום שהש"ץ אומר, ושותק ושומע" עכ"ל. ויל"ע דהא איהו ז"ל הכריע דמיתברך' ולהלן שומע מש"ץ ושותק ולא נתקן לאמירת העיבור כלל, וא"כ מה הענין לומר כשלא שמע מש"ץ הא הו"ל מעוות לא יוכל לתקן לכאורא, א"נ דאין יכולים לומר שנים קדיש ? וי"ל דבכח"ג חשש לשיטות הגאונים האחרות, לצאת י"ח לכהפח"ו לפי דעת י"א שהביא מהר"י אבואב המזבא בב"י שכל יחיד אומר לבד עד דאמירן בעלמא, א"נ דגם לדידיה אף דלכתחילה צריך לשמוע כל זה, מז"מ אם לא שמע יש קצת תיקון באמירה בעצמו, וע"ד שתיקנו מרנן הגרעק"א והחת"ס בעת שהיה ריבוי יתומים ל"ע שיאמרו

קדיש כהלכה ~ מז"מ בענייני קדיש

ש"ץ בריך הוא, ולכאורא ה"ה לאמן שלאחר דאמירן בעלמא, אלא שדיבר על המצוי, שימתין ש"ץ מעט לציבור ולא הרבה, לא שלא ימתין כלל וירוז לבדו כעבי וכאיל.

ד. נמצינו למדים ב' חידושים מעשיים לדעת האר"י ז"ל והם: [האחד – שצריך כאו"א לומר איש"ר עד לאחר דאמירן בעלמא וכנ"ל בסימן הקודם], והשני – שצריך ש"ץ להמתין ולהשמיע לקהל את מה שהם כבר אמרו, כעין 'חזרת' הש"ץ' ואז יענו עליו אמן במקומות שכתב.

ה. כתב הכה"ח להזהיר את הנוהגים כהאר"י ז"ל, והוא לו בשם שלה"ק ועוד, שימתין ש"ץ מלסיים יתברך וישתבח – בריך הוא, עד שיסיימו הקהל אמירת 'דאמירן בעלמא' דאל"ה אע"פ שלא חיסרו העונים כלום מהקדיש שהרי אמרוהו בעצמם, מ"מ הרי מפסידים הם את מעלת ה' אמנים שפירש לן רבינו האר"י ז"ל וכנ"ל, ועל זה נאמר 'הוטא אחד יאבד טובה הרבה' עיי"ש.

ו. והוא בדרכו של הרמב"ם הנ"ל שעיקר הקדיש הוא עד דאמירן בעלמא, וסבר נמי שאין איסור להוסיף אמנים במקום דליכא 'זאמרו אמן' ודלא כהרב הרוקח ז"ל, שהרבה להזהיר ע"כ, ולפי"ז אין מקור וטעם לשם 'קדיש שלם' ו'חצי קדיש' כי לעולם שלמים המה, וכפי שציין זאת כבר ה'ערוך השולחן' נ"ו, ח', שלפי הרמב"ם אין משמעות לשמות הללו.

ז. ובחפשינו בזה הרבה, העירונו כי בספר הרוקח: מזהיר טובא שלא להוסיף אף לא תיבה אחת ולא אות אחת, וגם שלא להוסיף 'אמנים' על מה שיסדו בקדיש, ומונה את תיבות הקדיש מיתגדל עד דאמירן בעלמא, ועיי"ש עוד שכותב בהקדמתו לענייני הקדיש, שסוד התפילות מקובל אצלו איש מפי איש עד אנשי כנסת הגדולה, ולכן אין להוסיף או לגרוע כלל מהנוסח, ומציין לענות 'אמן' רק היכן שאומרים בקדיש 'זאמרו אמן', והפלא הגדול הוא שעכ"ז

כתב שהמבקש תחינות או תהילים בחזרת הש"ץ ובקדיש, לא די שאין נענים בקשותיו, אלא גם מה שכבר ניתן לו, חוזרים ולוקחים ממנו, ולכאורא אינו מובן חומר הדברים, אמנם להנ"ל אולי נוכל להבין קצת, שכל הברכות והישועות ההצלחות וההארות נגנזו לנו בסדרי התפילה שקבעו לנו אנשי כנסת הגדולה, אם נעשה אותם באופן המושלם, אז לא יהיה צורך ביותר מזה.

פרק ד'

כמה אמנים צריך לענות בקדיש;

א. הרמב"ם כתב להדיא שהבקשות הנאמרות לאחר דאמירן בעלמא הינם תוספת בעלמא ממנהגא, ואינם מעיקר נוסח הקדיש, והביאוהו הפוסקים וכתבו דלכן אין לענות אמנים אלו במקום שאסור להפסיק כגון באמצע ברכות קר"ש, ורק איש"ר ואמן שלאחר דאמירן בעלמא שרי לענות אז.

ב. והנה הבאה"ט בסימן נ"ז סק"ז מביא בשם רבינו האר"י ז"ל נמי דבעינן ה' אמנים בקדיש, [שער הכוונות 'ענין הקדיש' ד"ה 'זהנה בחייכוך'], אלא שהוא מונה את כל ה' האמנים לפני דאמירן בעלמא, דהיינו: [א] אחרי שמיה רבא, [ב] אחרי ויקרב משיחיה, [ג] באיש"ר, [ד] אחרי בריך הוא, [ה] אחרי דאמירן בעלמא.

ג. ומש"כ האר"י ז"ל לענות אמן אחרי 'ברוך הוא' פירש הוא ז"ל שם דהיינו 'אם מספיק' לסיים איש"ר עד לאחר דאמירן בעלמא קודם שאומר

קדיש כהלכה ~ מז"מ בענייני קדיש

שמיא רבא, אחרי ויקרב משיחיה, אחרי ובזמן קריב ואמרו אמן, אחרי בריך הוא, ואחרי דאמירן בעלמא ואמרו אמן.

י. ויל"ע לדעת הרוקח, שהבקשות שבסוף הקדיש הינם חלק מהקדיש ממש, האם דינם כדבר שבקדושה לפסוק לענותם כמו על חצי הראשון של הקדיש? וא"כ, יש לתמונה שהרי הם בקשות על טובות ושלום עם ישראל ולמה יחשבו דבר שבקדושה וצ"ב.

יא. ולפלפולא אפשר, בהקדם דברי ערוהשול"ח סימן נ"ה, א', [הו"ד לעיל אות ג'] 'הקדיש הוא שבח גדול ונורא שתקנו אנשי כנסת הגדולה, אחרי חורבן בית ראשון, והיא תפילה על חילול שמו יתברך, מחורבן בית המקדש, וחורבן ארץ הקודש, ופיזור ישראל בארבע כנפות הארץ, ואנו מתפללים שיתגדל ויתקדש שמו יתברך כמו שאמר הנביא והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים וידעו כי שמי השם'. ומזה נראה שפיזור ישראל ומצוקותיהם יש בהם חילול השם כיון שנקרא שמו עלינו, ובטובתם שלומם וקיבוצם למקומם מתקדש ש"ש ויש הרבה מקראות על כך, ובאמת שגם נשיאת כפיים נחשב לדבר שבקדושה באותה משנה דמגילה כ"ג: אין פורסין על שמע וכו' ואין נושאים כפיהן בפחות מעשרה, והרי בנ"ב אין מברך אלא את ישראל והבן.

יב. ולפי זה יש מעלה לדקדק לשמוע קדיש עד סופו, כל תיבה ותיבה בזהירות, ולענות על כולו בכוונה גדולה בכל כוחו, ולא ימטשו בעינינו טובות ישראל, כי זהו כבודו ית"ש בהיותינו עמו חבל נחלתו.

מונה להדיא דבעינן ה' אמנים שצריך לענות על הקדיש, ולכאורא מוכח דסבר שהבקשות שבסוף הקדיש, הם חלק מהקדיש עצמו ונתקנו ע"י אנשי כנה"ג ואינם תוספת מאוחרת ממונהגא בעלמא, כלומר 'תתקבל' 'יהא שלמא' ו'עושה שלום' ומכאן מעלת קדיש שלם שיש בו ה' אמנים, ואולי זו גם מעלת קדיש דרבנן [יעוין בפירושי סידור הרוקח לסידור התפילות, במהדורת ר"מ הרש"ל - ח"א, רכ"ט, רמ"ו, רמ"ט], וכל זה דלא כמפורסם בשם הרמב"ם ז"ל והו"ד במ"ב, שכתב בסדר התפילה שהבקשות שאחרי דאמירן בעלמא הינם ממונהג שנהגו לבקש בסוף הקדיש, וא"כ הוא תוספת על הקדיש, ולא חלק ממנו.

ת. ולדברי רבנו הרוקח יתיישב מה שיש לתמונה לכאורא, על מנהגינו שאנו עונים אמן גם במקומות שלא תקנו בהם 'ואמרו אמן', וא"כ מה ראו על ככה מתקני הקדיש, לתקן בחלק מקומות 'ואמרו אמן' ובחלק לא? והוא פלא גדול, אבל לדבריו א"ש שבכל מקום שרצו מתקני הקדיש שיאמרו אמן תקנו בו 'ואמרו אמן', וגם מובן לפי זה שם הקדיש הארוך - קדיש שלם, וכשאומרים רק חלקו - חצי קדיש, שהרי רק בקדיש שלם יש ה' אמנים שהיא שלמותו, ומה שלא בכל מקום יש ה' אמנים, יל"ב שלפי תיקוני הקדיש הצורך בה' אמנים הינו רק במקום שאכן יש ה' אמנים, ועל דרך דברי רמח"ל ב'דרך השם' ששחרית ארוך ממונהג ומנחה מערבית, לפי שבתחילת היום צריך יותר עבודה להמשיך ההארות, ובמנחה פחות שאינו אלא לשמרם, ובערבית די במעט יגיעה לשמור מה שנעשה בשחרית ונשמר במנחה עי"ש.

ט. ולמעשה דעת הרמב"ם, שעונים אחרי שמיא רבא, אחרי ובזמן קריב ואמרו אמן, אחרי יתברך, ואחרי בריך הוא, ואחרי דאמירן בעלמא ואמרו אמן, אבל לרבינו האריז"ל עונים אחרי